

www.vulkani.rs
office@vulkani.rs

Naziv originala:
Ellen Alpsten
DIE ZARIN / TSARINA

Copyright © 2002 by Ellen Alpsten
Translation Copyright © 2020 za srpsko izdanje Vulkan izdavaštvo

ISBN 978-86-10-03137-9

Ova knjiga štampana je na prirodnom recikliranom papiru od drveća koje raste u održivim šumama. Proces proizvodnje u potpunosti je u skladu sa svim važećim propisima Ministarstva životne sredine i prostornog planiranja Republike Srbije.

ELEN
ALPSTEN

CARICA

Prevela Jelena Stanković

VULKAN
IZDAVAŠTVO

Beograd, 2020.

Prolog

Umro je. Moj suprug, veliki car svih Rusa, umro je – i to baš u pravi čas.

Kada je neposredno pre svoje smrti Petar zatražio da mu u spavaću sobu na spratu Zimskog dvorca donesu pero i papir, srce gotovo da mi je zastalo od straha. Ne, nije zaboravio, i želeo je da me povuče za sobom u smrt i zaborav. Ali, kada je poslednji put izgubio svest i dozvolio tami da ga uvuče u svoju srž, pero mu je ispalo iz ruke. Crno mastilo isflekalo je posteljину; vremenu je zastao dah. Sveće u visokim svećnjacima ispunjavale su sobu drhtavom svetlošću; od njihovog sjaja senke su poigravale u ćoškovima, a izvezene figurice na flamanskoj tapiseriji su oživljavale. Ispred vrata sam čula iste glasove koji su tu mrmljali i šaputali čitave noći. U jutarnjim časovima ti glasovi pomešali su se sa hladnim februarskim vetrom, od koga su stare roletne besno klepetale.

Sve je bilo isto kao i prethodnih dana, što je trebalo da bude nemoguće, zato što više nije bila naša sudbina da budemo prepušteni najvećoj svojevoljnosti koju je Rusija videla. Šta je to car želeo da saopšti poslednjim zamahom svog strahovito snažnog duha?

Znala sam odgovor.

Lekari – Blumentrost, Polson i Horn – stajali su u tišini kraj Petrovog kreveta i potišteno ga posmatrali. Znala sam da je blagovremeno davanje leka od samo pet kopejki moglo spasti cara. Jesu li se nadali još jednom dahu? *Dodatno ću vam platiti ako je zaista umro, šarlatani*, pomislila sam dok sam se trudila da ništa ne odam na svom iznurenom ozbiljnom licu.

Posmatrali su me Teofan Prokopovič i Aleksandar Menjšikov. Novgorodski arhiepiskop Prokopovič svojim rečima ulio je život Petrovim snovima, telu i moći. On je carevu volju načinio večnom. Petar i čitava Rusija dugovali su mu veliku zahvalnost. Dok je kod Menjšikova bilo – pa,

upravo suprotno. Ovaj najbogatiji i najmoćniji čovek u ruskom carstvu sve je dugovao Petru.

Menjšikov se zakašljao. Pogledala sam ga.

Obojica su zurili u Petrove sada omlitavele ruke, u kojima se i dalje nalazio papirni svitak. Doktor Polson sklopio je careve oči i prekrstio mu ruke na grudi, ali se nije usuđivao da izvuče poslednju ispisanu volju iz ruku svog vladara. Te ruke, koje su bile odviše nežne u odnosu na visoko i snažno telo, oslabile su previše rano, a toliko je toga još želeo da uradi. Dirnulo me je kada sam ih ugledala tako nepokretne i nemoćne. Sav strah i bes koji su me ispunjavali ovih poslednjih nekoliko meseci sada su iščezli. Prizvala sam ono malo ljubavi što mi je ostalo i pokušavala da zaboravim kako je pre samo dve nedelje te iste ruke zario u moju kosu i umrsio prste u moje guste lokne. Udahnulo je miris sandalovine i ružine vode, pa mi se osmehnuo.

„Katarina moja. I dalje si lepotica. Ali kako li ćeš izgledati u manastiru, kada te podšišaju i budeš ćelava? Tamošnja hladnoća slomiće i tebe i tvoj duh, iako si snažna poput kobile. Znaš li da mi Jevdokija i dalje piše? Jadnica, moli me za krzno. Kako je dobro što ne umeš da pišeš!“

Zabacio je glavu od smeha i zatražio još rakije, koja bi mu zagrejala telo, ali samo još više ohladila srce. Jevdokija: nesrećnica koja je kao mlada devojka bila verena za njega. Upoznala sam je samo jednom, budući da su je pre skoro trideset godina proterali u manastir. Oči su joj se caklile od ludila, obrijana glava bila joj je prekrivena čirevima i krastama od hladnoće i prljavštine, a društvo joj je pravila samo jedna pogrbljena, patuljasta žena. Petar je naredio da sirotom stvorenju koje je u ćeliji služilo njegovu nekadašnju suprugu odseku jezik. Na Jevdokijine neprestane žalopojke mogla je jedino da uzvratim mumljanjem.

Petar je s pravom verovao da je samo jedan pogled na Jevdokiju bio dovoljan da me doživotno prestravi.

Kleknula sam kraj Petrovog kreveta, a trojica doktora se povukoše u ćošak sobe na koju je pao sumrak, stojeći poput vrana proteranih sa bojnog polja: ovih se ptica Petar izuzetno bojao poslednjih godina svog života. Prsti mu i dalje nisu poprimili izgled leša, i dalje su bili mekani i topli.

Približila sam ih usnama i udahnula dobro poznat miris duvana, mastila, kože i parfema koji su pravili specijalno za njega u Grasu.

Lako sam ih sklonila sa svitka. Čvrsto sam ga zgrabila, iako mi se krv sledila i obložila vene ledom i injem, poput granja usred naše baltičke zime. Bilo je veoma bitno pokazati da sam samo ja imala pravo da ovo učinim – ja, njegova supruga i majka njegove dece. Dvanaest puta sam se porodila.

Papir je zašuštao dok sam ga razvijala. Petar je poslednjim zamahom snage želeo da sredi najbitniju stvar. Ovo nije bio prvi put da sam se osećala posramljeno zbog činjenice da nisam umela da čitam, te sam poslednju volju svog supruga, ruskog cara, predala Teofanu Prokopoviču. Barem je Menjšikov bio jednako neuk poput mene. Još otkada nas je Petar prvi put uvukao u svoj svet i očarao nas, bili smo poput neke dece koja se svađaju i bore za očevu ljubav i pažnju. Njegovi ljudi zvali su ga baćuška car. Naš mali otac car.

Ali sam se oduvek bojala Prokopovičevog znanja i oštroumnosti. Bilo mu je prijatno kako u nebeskom, tako u zemaljskom okruženju. Šta će, molim vas, jednom čoveku tri hiljade knjiga? Toliko ih je imao u biblioteci, barem mi se u to klela najbliža prijateljica Darja. Da li ih je sve pročitao, i ako jeste, kako je onda nalazio vremena za svoju poeziju, beskrajno preispitivanje sveta, neshvatljivu strast prema matematici?

Prokopovič mora da je znao kakvu mi je sudbinu Petar namenio. Stari lisac. Svitak mu je ležao u pegavim rukama. Ipak je on lično pomogao Petru u stvaranju dotad neviđenog, šokantnog dekreta. Car je zaobišao sve običaje, sve zakone: želeo je da sâm odredi svog naslednika, i radije ostavi svoje carstvo u rukama dostojnog stranca, nego sopstvenom nedostojnom detetu. Nedostojnom, kakav je bio Aleksej, njegov sin i naslednik prestola. Aleksej, koji je sa svojim mutnim pogledom i visokim, zakrivljenim čelom bio isti majka, Jevdokija. Kako je samo stidljiv bio kada smo se prvi put sreli. Nije mogao da sedi uspravno, zato što mu je Menjšikov ostavio leđa i zadnjicu krvave od batina. Aleksej je sve shvatio kada je već bilo prekasno. Nadolazeća smrt menja ljude; oni slabi dobijaju snagu i mir koji nikada za života nisu iskusili, dok se oni snažni dave u suzama. Aleksejevo poverenje je u ćeliji zamenio užas. Nisi bio moja krv, Alekseju, nisi bio moje meso; stoga sam spavala mirno. Moj otac uvek bi pominjao prostu kmetsku mudrost: „Suze drugih ljudi su obična voda.“

Međutim, Petra su od tog dana počeli da more košmari. Aleksejevi mučitelji, koji su posvedočili carevićevoj smrti, kleli su se da je naslednikova duša otišla iz njegovog tela u obliku vrane. Car je naredio da se nesrećne ptice pobiju svuda širom njegovog carstva. Poljoprivrednici su ih lovili, ubijali, čerupali i pekli kao nagradu. Ništa od ovoga nije pomoglo Petru: ptica bi se tiho provukla kroz tapacirane zidove i zaključana vrata njegove spavaće sobe. U Petrovim snovima ptica bi svojim crnim krilima zaklonila svetlost i krv na carevim rukama u toj senci nikada se nije osušila.

Smireno sam se susrela sa pogledom Teofana Prokopoviča, ali mi je srce i dalje udaralo u korset sa tankom čipkom. Zgrčila sam prste u papučama, jer nisam mogla priuštiti sebi da se onesvestim. Ne, morala sam biti jaka – carica. Šta god da se sada desi: i dalje sam bila prva krunisana ruska carica. Obgrlila sam samurovinu oko ramena i stajala uspravno. Prokopovič se slabašno osmehnuo. Poznavao je tajne ljudskog srca. Svih ljudi. A moje pogotovo.

„Čitajte, Teofane“, izgovorih tiho.

„Sve predajte...“ Zastao je, podigao pogled, pa ponovio. „Predajte...“

Menjšikov je kipteo; poskočio je kao da ga je neko šibnuo bičem, kao u stara dobra vremena. „Kome?“, zarežao je, obrativši se Prokopoviču. „Molim vas, Teofane, recite kome.“

Nisam mogla da dišem. Na koži sam iznenada osetila nepodnošljivu vrelinu.

Teofan slegnu ramenima. „To je sve. Car nije dovršio rečenicu.“ Na naboranom licu pojavio mu se tračak osmeha. Petar je obožavao da okrene svet naopačke: i da, i nakon smrti držao nas je u šaci. Teofan spusti pogled.

Odjednom sam se pribrala. Ništa nije bilo odlučeno. Petar je umro; nije imenovao svog naslednika. Ali to nije značilo da sam bezbedna. Upravo suprotno.

„Šta – to je sve?“ Menjšikov ote papir iz Teofanovih ruku. „Ne mogu da verujem!“ Zurio je u slova, ali Prokopovič ponovo uze svitak. „Ništa ne razumete, Aleksandre Daniloviču. Tako je to kada ste uvek imali neka pametnija posla od učenja čitanja i pisanja.“

Menjšikov se spremao žustro da odgovori, ali sam prekinula svađu koja se zakuvavala. Svaka sekunda bila je bitna i morala sam brzo da delujem

ako sam želela da se spasem Jevdokijine sudbine, proterivanja u Sibir, ili, još gore, bacanja u Nevu među sante leda.

„Teofane – je li to car umro a nije imenovao svog naslednika?“ Morala sam da se uverim.

Klimnuo je glavom, očiju zakrvavljenih od višerasovnog bdenja kraj gospodarevog kreveta. Kao i svi ostali ruski pravoslavni sveštenici, imao je jednostavnu frizuru; tamna kosa, prošarana sedim vlasima, padala mu je do ramena, a nosio je običnu tamnu odoru poput običnih sveštenika. Ništa na njemu nije odavalo časti i priznanja kojima ga je Petar odlikovao; ništa osim panagije – dragim kamenjem posutog krsta na njegovim grudima. Teofan je bio star, ali bio je jedan od onih muškaraca koji su lako mogli doživeti da budu u službi još nekoliko careva. Bez njega bi me brzo zaboravili. Poklonio se i predao mi svitak. Ubacila sam ga u rukav haljine. Teofan se uspravio. „Carice, polažem budućnost Rusije u vaše ruke.“ Srce mi je poskočilo kada me je ovako oslovio. I Menjšikov je zbunjeno podigao pogled, poput krvoločnog psa koji je nešto namirisao. Začkiljio je.

„Idite kući, Teofane, i odmorite se. Pozvaću vas kada bude bilo potrebno. Dotad nemojte zaboraviti da samo nas troje znamo careve poslednje reči“, rekoh.

Razumeo je. „Carice, Rusija je bila neobrađena stena; car ju je oblikovao svojim dletom. Sada ste vi majka svih Rusa, vi ste živi duh našega cara.“ Da je mogao dobiti komad zlata u zamenu za svaku dobro odabranu reč. Ali bogatstvo ga nije zanimalo. Ali šta je onda želeo? *Stabilnost, Katarina Aleksejevna, stabilnost*. Kao da mi je Petrov od pića hrapavi glas šaptao na uvo. Stabilnost je bila jedino što je ikada zanimalo cara. Bila je to takođe ključna stvar zbog koje je verovao Prokopoviču Mudrom. Pogled mu se susreo sa mojim i više nije bilo potrebno išta reći. Dvadeset godina zajedničke borbe stvorilo je neraskidivu vezu.

„Nadam se da ćete me služiti mnogo godina, Teofane“, rekoh. „Dodeljujem vam Orden Svetog Andreja i imanje nadomak Kijeva sa deset – ne, dvadeset hiljada duša.“ Brzo sam počela da razmišljam koga ću morati da oteram u izgnanstvo, čije ću imanje morati da zaplenim. Trebalo bi da je moguće pronaći neko rešenje na dan kao što je bio današnji. Mahnula sam slugi koji je stajao kraj vrata. Nadala sam se da nije razumeo naše šaputanje.

„Pozovi kočiju Teofana Prokopoviča. Pomozi mu da siđe. Niko ne sme da priča sa njim, jesi li me razumeo?“

Klimnuo je glavom, a duge trepavice padoše mu po rumenim obrazima. Lepo. Odjednom sam osetila bol kada me je njegovo lice podsetilo na drugo – na lice jedne preminule osobe. Morala sam da ga posmatram bezbroj dana i noći, jer je Petar naredio da glavu ostave na mom noćnom stočiću, u teškoj staklenoj tegli sa jakim alkoholom, kao što se jabuke zimi čuvaju u votki. Razrogačene oči tugaljivo su zurile u mene; u času smrti su usne, nekada tako mekane i paperjaste, a sada smežurane i blede, otkrile zube i desni. Kada sam prvi put ugledala teglu pokraj kreveta i potpuno užasnuta tražila od sluškinje da je skloni, Petar mi je ponovo zapretio manastirom i bičem. I tako je tegla nedeljama stajala pokraj mog kreveta. Kreveta koji Petar više nije želeo da deli sa mnom.

Teofan se nežno nasmejao. „Ne brinite, carice. Hajde, momče, pruži ruku da se ovaj starac osloni.“

Njih dvojica izadoše u hodnik, a ja sam carev krevet zaklonila svojim telom. Bogu hvala na mojoj pozamašnoj figuri! Bleda, preplašena lica okrenula su se prema meni; i plemići kao i sluge sedeli su poput zečeva u zamci. Madam De la Tur, koštunjava guvernanta moje kćeri Natalije, obrlila je devojčicu. Namrštila sam se zato što je u hodniku bilo prilično hladno. Natalija je juče po podne kašljala. Njene starije sestre, Jelisaveta i Ana, takođe su stajale pored nje, ali sam izbegavala njihov pogled. Bile su previše mlade; kako bi mogle razumeti! Niko još nije znao da li treba da me se plaši. Pogledom sam prešla po gužvi i nisam ugledala ni mladog Petrušku, Petrovog unuka, niti kneževe Dolgoruke, njegove sledbenike. Ugrizla sam se za usnu. Gde li su bili i kakve li su planove kovali kako bi preuzeli presto? Morala sam da ih se dokopam što pre. Zapucketala sam prstima i najbliži stražar odmah poskoči.

„Poruči da se sazove Državni savet – grof Tolstoj, baron Osterman i Pavel Jagušinski. Drži se uspravno i ozbiljno, car želi da ih vidi“, rekoh veselo, pobrinuvši se da ove poslednje reči čuje čitav hodnik, u kome su se ljudi stisnuli jedni do drugih kada su se ispravili nakon naklona. Teofan Prokopovič i sluga su se udaljili. Mladićeve blede, uske svilene pantalone ocrtavale su mu mišićave noge i zadnjicu. Je li zaista bilo istine u glasinama da je Prokopovič voleo mladiće? Pa – svakom svoje.

Menjšikov me je povukao u sobu, zatvorio vrata i podrugljivo se osmehnuo. „Dobro si postupila što si sazvala Savet i rešila se one matore budale od Teofana!“

Okrenula sam se. „Mi smo budale. Nadam se da će održati obećanje.“ „Šta ti je obećao?“, zapanjeno je upitao.

„Vidiš! Čuješ samo ono što je izgovoreno, ali je mnogo više od toga rečeno.“ Uхватила sam ga za kragnu košulje koja je padala preko uzanog prsluka, povukla mu ukrasne tračice i počela da ga gušim. Podigao je ruke i zalepršao širokim čipkanim rukavima, ali se nije branio.

„Menjšikove“, prosiktala sam mu u lice, „oboje smo u istom čamcu. Neka ti se bog smiluje zbog svakog trenutka koji gubiš ovde!“

Zakrkljao je, ali se nije usuđivao da se izbavi.

„Znaš li koga nisam ugledala u hodniku, Aleksandre Daniloviču?“

Odmahnuo je glavom, ali nije imao daha da odgovori.

„Pogađaj! Ni Petruške ni njegovih dragih prijatelja nema nigde na vidiku. A zašto pravosnažni naslednik ruskog carstva nije ovde kraj dedine samrtničke postelje, gde mu je i mesto?“

Na Menjšikovljevom čelu pojaviše se graške znoja.

„Zato što je zajedno sa vojnicima u carskoj kasarni, gde će ga uskoro podignuti na svoja ramena i klicati tri puta. Uskoro – kada se sazna da je Petar Veliki preminuo.“ Pustila sam mu kragnu. Menjšikov pokuša da povrati dah. „Šta će se onda dogoditi sa nama? Hoće li se Petruška setiti ko mu je ubio oca? Sigurno zna ko je prvi potpisao Aleksejevu presudu, iako je u pitanju samo napisan krst kraj tvog imena, jer ne znaš da pišeš. Zbogom, Menjšikove, moramo delati! U njihovim očima Sibir će biti preblaga kazna za nas. Dolgoruki će nam rasuti pepeo na sve četiri strane sveta.“

Menjšikov protrlja kapke snažnim prstima koje je krasilo teško prstenje.

„Niko osim nas ne zna da je car mrtav“, šapnula sam. „Ta tajna kupuje nam vreme. Imamo nekoliko časova prednosti.“ Vreme do jutra, olovne zore nad Petrovim gradom.

Menjšikov je i dalje delovao pogubljen. Zar moja prestravljenost nije bila zarazna? Je li ovo bio čovek koji je toliko bitaka okrenuo u svoju korist, čiji je vrat toliko puta izbegao i najopasnije omče? Šta je ono Petar govorio kada bi neko pred njim pokušao da okalja ime Aleksandra Daniloviča i pomenuo sve njegove mutne poslove? „Menjšikov je uvek Menjšikov, ma šta radio!“ I tu bi se svaki razgovor završio.

Rekoh nešto blaže: „Dođi. Otići ćemo u malu biblioteku preko puta.“ Menjšikov podiže izvezeni kaput od zelenog brokata sa stolice na kojoj je dva dana i dve noći bdeo nad Petrovom posteljom – jedno seljačko

domaćinstvo lako je moglo živeti čitave dve godine od samo jedne srebrne niti protkane kroz taj kaput – a zatim je podigao svoj štap od slonovače. Kada sam se našla pred tajnim vratima koja su vodila u Petrovu malu biblioteku, okrenula sam se prema lekarima. „Blumentroste, nije vam dozvoljeno da napuštate ovu sobu, niti smete pozvati ikoga.“

„Ali...“, započeo je.

Podigla sam ruku. „Ne sme se saznati da je car preminuo. Još ne.“

Lepo rečeno. I Petar bi odobrio ovakav ton.

„Kako vi naredite“, sagnuo se i poklonio.

„Dobro. Isplatiće vas nešto kasnije danas. Isto važi i za vaše kolege.“

Menjšikov se pomalo njihao. Pio je za vreme bdenja; je li bio nestabilan od umora, ili od straha?

Ušla sam ispred njega u toplu, udobnu sobu. Vatra u ognjištu već je bila pri kraju, ali su lamperijom obloženi zidovi zadržavali toplotu. Tepihe smo doneli sa puta u Persiju; jednostavne stolice kraj stola, kamin i police u blizini napravio je sam Petar. Ponekad bih ga čula kako premerava i zakuca u pola noći. Govorio je kako mu stolarstvo izbija bube iz glave i često bi iscrpljen zaspao na stolu gde bi obrađivao drvo. Samo bi Menjšikov bio dovoljno snažan da podigne cara i odnese ga u krevet. Ako ja nisam bila tu da ga sačekam, Petar bi spavao na stomaku nekog od dvorana, koji bi mu poslužio kao jastuk. Uvek je imao potrebu da oseti tuđu kožu na svojoj kako bi obuzdao svoja sećanja. Visoki prozori bili su zaklonjeni zavesama koje je kao mladić kupio u Holandiji pre Velikog severnog rata, a police su ulegle pod težinom knjiga: putopisa, morskih avantura, istorija bitaka, biografija vladara i pravilnika vladanja; kao i verskih knjiga. Iznova bi ih sve prelistavao i čitao. Bio je to svet u koji nikada nisam mogla ući za njim. Svici papira i dalje su ležali razvijeni na stolu, ili nagomilani u čošku. Neke knjige bile su odštampane i uvezane u debelu svinjsku kožu; druge, koje su odavno ispisane u manastirima, bivale su ponovo ručno prepisivane. Na kaminu se nalazila maketa *Natalije*, Petrove ponosne fregate, a iznad nje je visio portret našeg sinčića, Petra Petroviča, naslikana samo nekoliko meseci pre njegove smrti. Ta smrt nam je slomila srce. Previše bola; previše surovo razrušenih nada. U tom periodu bila sam van sebe. Sve mi se činilo uzaludnim. Dugo sam izbegavala ovu sobu, jer je slika

izgledala odviše verodostojno; izgledalo je kao da će mi svakog trenutka sin dobaciti crvenu kožnu lopticu koju je držao u rukama. Plave lokne padale su na belu čipkanu košulju; osmeh je otkrivao red zubića. Život bih dala da je sada ovde i da ga mogu proglasiti carem svih Rusa. Svakako, i dalje bi bio dete. Ali naša krv, Petre, tvoja i moja. Dinastija. Zar to nije ono što svaki vladar želi? Sada su ostale samo kćeri i ozloglašeni, nevoljeni unuk, Petruška.

Pomisao na Petrušku tako se silovito vratila da mi je ponestalo daha. Petar ga je po rođenju uzeo u naručje i okrenuo leđa nesrećnoj majci. Sirota Sofija Šarlota. Oduvek je izgledala poput prestrašene čistokrvne kobile koju je otac, vojvoda od Braunšvajga, prodao ruskom dvoru – bolje rečeno, bacio ju je Alekseju na milost i nemilost. Ta se igračka brzo slomila u njegovim rukama; u početku njenog života u Sankt Peterburgu njene nadute, zakrvavljene oči posmatrala sam kao tugu za domom. Ali uskoro je i njeno lice postajalo modro i natečeno, jer je Aleksej tukao nemačku princezu do besvesti. Kada je ponovo ostala u drugom stanju, ubrzo nakon što je rodila veoma krhku i bolešljivu devojčicu, bila je toliko prestrašena da mi je suknju natopila suzama. Gde li se sada nalazio njen sin? U palati Dolgorukih? U kasarni? Ovde pred vratima? Petruški je bilo samo dvanaest godina, ali sam ga se plašila više nego samog đavola: dečak kome Petar čak nije podario ni titulu carevića. Kada bi Dolgoruki zajedno sa Petruškom došli do vlasti, ovo bi bila moja poslednja noć.

Stojeći i dalje na otvorenom ulazu u hodnik, Menjšikov je naredio: „Blumentrost, idi i naruči da se donese bokal burgundskog vina. Ili, ne – neka donesu dva. Ovo nije trenutak za trezvenost, niti škrtost.“ Sačekao je i od sluge uzeo poslužavnik sa vinom i dva putira od venecijanskog stakla.

A onda smo napokon Aleksandar Danilovič Menjšikov i ja ostali sami. Protegnuo je svoje još oblikovane noge i zavalio se u fotelju: čudo da je delikatan komad nameštaja uspeo da izdrži njegovu težinu. Otpio je nekoliko gutljaja, a zatim počeo da okreće obojeno staklo ispred vatre. Plamen je grejao glatku, tanku površinu putira; izgledao je kao da je ispunjen krvlju. Sela sam preko puta njega, ali sam držala svoju čašu. Večeras nije smelo biti igranja pićem.

Menjšikov šaljivo podiže putir prema meni. „Za vas, Katarina Aleksejevna. Isplatilo se položiti ulog na vas pre toliko godina, moja gospo. Za vas, koji ste moj najveći gubitak. Za vas, koji ste moja najveća pobjeda.“

Iznenada je počeo toliko da se smeje da mu je perika pala preko očiju i zvučao je poput vukova u našoj zimi; piskavo i razjareno. Skinuo je i zavrtao periku. Je li već pio za vreme bdenja kraj Petrove postelje? Nije bilo važno. Staloženo sam istrpela njegovu drskost, za koju bi ga Petar išibao. Menjšikov je patio poput psa: umro je njegov gospodar i njegova ljubav. Šta mu se sada spremalo? Je li i on, kao carev najbolji prijatelj, gajio nadu da će ga naslediti? Bio je nepredvidiv kada je patio. Sada mi je bio očajnički potreban. On, Savet i vojska. Svitak sa carevom poslednjom voljom stajao mi je između rukava i gole kože. Kada je Menjšikov prestao da se smeje, lice mu je bilo crveno i otečeno pod čubom razbarušene i još plave kose. Kolebljivo me je pogledao preko okvira svog monokla.

„Evo nas. Pralja je postala carica; pekarev šegrt postao je najbogatiji i najmoćniji čovek u carstvu. Kakva izvrsna vremena. Kakav izvrstan život, gospo moja. Jedino objašnjenje je božanska volja.“

Klimnula sam glavom i pomislila za sebe: *Izvrstan?* Da, tako govore na evropskim dvorovima. To je šala koja uvek oraspoloži izaslanike. Ali za Petra je bilo normalno da ostvari sve što poželi u bilo kom trenutku. Bilo je normalno da jedna sluškinja – obična duša – može postati carica Rusije. Ali srce mi je i dalje ludački udaralo i udovi se pretvarali u olovo kada bih pomislila na ono što je sledilo. Je li ono što sam želela da uradim bilo ludilo? Ja, sluškinja u kuhinji. Ja, ratna zarobljenica. Ja, pralja. Ja, logorska kurva. Ja, pozamašna pijandura sa nafrakanim licem. Ja, preljubnica! Ali Petar me je slušao sve do samog kraja, sve dok više nije mogao da govori. Sve što je bilo rečeno sada je bilo u mojoj moći. Mogla sam biti slobodna. Najveća želja svih slugu, svih duša – to je volja: divna, razuzdana, potpuna sloboda. Tako blizu, a opet tako zastrašujuće daleko.

Ne, nikada nisam zaboravila odakle potičem. A opet: ja da budem carica?

Menjšikov iznenada ispusti čašu iz ruke, brada mu pade na grudi i vino mu se prosu po beloј čipkanoј košulji i plavom prsluku. Zaspao je i počeo da hrče poput medveda. Pa, mogla sam mu dozvoliti malo sna pre nego što stignu Tolstoj i Državni savet. Zatim će ga vratiti u zamak, gde će moći da prespava omamljen. Menjšikov je već imao Orden Svetog Andreja, kao i veći broj slugu i titula nego što sam mu mogla pružiti. Nije postojalo ništa

što sam mu mogla obećati. Hoće li ostati svojom voljom? *Ništa ne vezuje osobe jače od nagona za preživljavanjem*, Katarina, mogla sam da čujem Petrove reči. Eto – uspelo je. Već sam razmišljala poput carice.

Prišla sam prozoru koji je gledao na zatvoreno dvorište Zimskog dvorca, dok su mi pri svakom koraku zveckali zlatni ukrasi prišiveni za rub haljine. Kada je u Berlinu mala princeza Vilhelmina od Pruske videla kako se oblačim, glasno se nasmejala: „Ruska carica izgleda poput min-strelove žene!“ Da, ali mene je moj suprug voleo, Vilhelmina. Umela sam da ga nasmejem i zagnjurio bi svoj nos u svako udubljenje na mom telu.

Povukla sam tešku zavesu koja je zaklanjala mastiljavu hladnoću zimske noći Sankt Peterburga – našeg grada, Petre, našeg sna! Nevski prospekt i Nevu sada je opkolila tama koja te je zauvek uzela u svoje naručje. Ovaj grad koji si podigao iz močvare snagom svoje neverovatne volje i patnjom stotina hiljada svojih ljudi, kako plemića, tako i slugu. Kostii tvojih robova zatrpane su u muljevitom tlu i temeljima grada. Muškarci, žene, deca, bez imena, bez lica; ko ih se još seća, kada su pali u senku ovakve veličanstvenosti? Ako nečega u Rusiji nije manjkalo, onda je to bio ljudski život. Jutro bi dolazilo bledo i hladno; zatim bi bleđa dnevna svetlost ozarila svetlu, ujednačenu fasadu palate. Ti si, Petre, namamio tamu ovde i pružio joj dom. Šta će sada biti? Pomozi mi...

Iza prozora visokih kuća, čije su ravne fasade pre dvadeset godina bile nešto nikada ranije viđeno, svetlo sveća lebdelo je kroz prostorije i hodnike kao da su ih nosile kakve nevidljive ruke. Stražar u dvorištu nadvio se nad svojim bajonetom kada je uz kloparanje kopita i njištanje konja jedan jahač izleteo kroz kapiju. Stisnula sam kvaku na prozoru. Je li Blumentrost poslušao moju naredbu? Ili je jahač otišao da saopšti svetu ono nezamislivo: da je oboren ruski div. Da je mrtav. Da je ipak bio samo ljudsko biće. Ali šta će se sada dogoditi? Volja, ili izgnanstvo i smrt?

Usta su mi se sasušila od straha, onog izjedajućeg osećaja od koga se steže želudac, od koga izbija hladan i gorak znoj i prorade creva. Nisam to osetila još od... *Prestani! Ne smeš sada misliti o tome!* Morala sam ostati pribrana. Moj jednostavni um mogao je da se stara o stvarima po redu, dok je Petar poput nekog akrobate mogao da vrti u glavi i po deset ideja i planova odjednom.

Menjšikov je mrmljao i plakao u snu. Kada bi samo Tolstoj i Savet došli što pre. Tolstoj me je slušao, a vojska je slušala njega, ma gde se nalazio

Petruška, princ koji je bio bez titule, ali sa punim pravom da zatraži presto. Presto koji sam nameravala da mu oduzmem. Grad je stajao i čekao, a ja sam grizla nokte sve dok nisam okusila krv.

Otišla sam i sela preko puta Menjšikova, kraj vatre – koliko je samo ova haljina bila teška na mom iznurenom telu – i izula čvrste cipele išarane pleteninom i draguljima, pustivši da mi toplota pecka kožu. Februar je bio jedan od najhladnijih meseci u Sankt Peterburgu. Možda bi trebalo da naručim malo kuvanog vina i perece; to bi me uvek okrepilo. Je li Petru bilo dovoljno toplo u susednoj sobi? Nije podnosio hladnoću i uvek bismo se smrzavali na bojnopolju. Nema ništa hladnije od jutra nakon bitke. Noću sam ga mogla zagrejati samo kada bi postavio logor u dolinama mog tela.

Menjšikov je hrkao otvorenih usta. Ljudi u snu izgledaju ili smešno, ili dirljivo. Izvukla sam Petrovu poslednju volju iz svog rukava i stavila svitak na krilo, koje se nalazilo blizu vatre. Slova su se zamaglila kada su mi naišle suze: prave, istinske suze neizrecive tuge i očaja, koje su potekle uprkos osećaju olakšanja. Preda mnom su bili dugi dani i još duže nedelje, i biće mi potrebno još mnogo suza: protiv njih su čak i Petruška i Dolgoruki bili nemoćni. Ljudi i dvor želeće da vide ucveljenu, i dalje zaljublvenu ženu, sa umršenom kosom, izgrebanim obrazima, promuklim glasom i otečenim očima. Samo će mi ljubav i ožalošćenost dozvoliti da učinim ono nezamislivo. Zato bi bilo bolje da odmah krenem sa plaćem. Mnogo suza za moje brojne živote. Plači zato, dušo, sluškinjo, kurvo – plači, carice svih Rusa. Niko te neće čuti. Ne sada, ne ove noći.

1

Moj život započeo je zločinom. Naravno, ne mislim na trenutak svog rođenja, niti na svoje detinjstvo. Bolje je ne znati ništa o životu sluge, duše, nego otkriti i najmanje pojedinosti. Nemačke duše – *nemci*, vlasništvo Ruske crkve – bile su bednije nego što možete zamisliti. Gde je prokletno mesto u kome sam odrasla? Izgubljeno je u prostranim ravnicama Livonije: selo i zemlja koji više ne postoje. Da li njene izbe – klimave kolibe – i dalje stoje? Ne znam, niti me je briga, zato što sam domovinu pronašla u svom srcu. Međutim, u detinjstvu su izbe, koje su bile poredane u redovima kraj ulice od crvene zemlje poput čvorića na sveštenikovoj brojanici, predstavljale čitav moj svet. A poput Rusa, koristila sam istu reč za oba: *mir*. Naše selo bilo je poput i ostalih zaselaka baltičke provincije, tog trougla zemalja u kome su se Poljaci, Letonci, Rusi, Šveđani i Nemci mešali i živeli u kakvoj-takvoj slozi – tako je bilo nekada.

Tokom čitave godine put koji je prolazio kroz selo spajao bi naše živote poput kaiša koji pridržava labavi sarafan*. Kada bi se u proleće otopili prvi snegovi ili pao prvi pljusak, trčali bismo iz krvavocrvene bljuzgavice koja nam je u izbi dosegala do kolena i pojurili prema poljima i dolinama reke Dvine. Zemlja bi se leti pretvarala u oblake crvene prašine koja bi prodirala u pukotine naših peta. Zatim bismo zimi uranjali do butina u sneg, ili bismo se klizali do domova na ledu koji je bio gladak poput ogledala. Kokoške i svinje šetale su ulicama, a sa perja i čekinja visilo bi im blato. Deca sa čupavom, prašnjavom, vašljivom kosom igrala bi se sve dok ne stasaju za rad na poljima ili manastirskim razbojima, a na raspolaganju su imala samo nekoliko godina bezbrižne igre. S vremena na vreme kroz selo bi prošla poneka natovarena zaprežna kola, koja su vukli konji duge

* Tradicionalna ruska haljina koju su žene nosile kao deo nošnje. (Prim. prev.)

grive i velikih kopita, pa bi istovarili robu u manastiru i odnosili drugu robu na tržnicu. Inače se u selu skoro ništa nije dešavalo.

Jednog aprilskog dana neposredno pred Uskrs – prema kalendaru koji je uveo car Petar mora da je godina bila 1669 – mlađa sestra Kristina i ja uputile smo se tim putem prema poljima koja su vodili ka reci. Čist vazduh bio je ispunjen mirisom najvećeg čuda naših baltičkih krajeva: mirisom *otepeljja*, istopljenog leda, a Kristina je igrala: vrtela se ukrug i tapšala. „Udahni, Marta! Udahni. Uskoro će sve ponovo oživeti!“ Nosićem je mirisala vazduh i pokušala sam da je uhvatim uprkos gomili rublja koje sam nosila, ali uspevala je da mi pobjegne.

„I dalje smo žive. Pravo čudo“, kikotala sam se. „Taman kada bih pomislila da se proleće više neće vratiti – uvek se tada pojavi otopljeni led.“

„Mi smo poput svega ostalog što se nalazi oko nas“, Kristina slegnu ramenima. „Beskorisne zimi, živahne leti.“

Istina: zimi bi u miru čitav život zastajao, poput plitkog daha medveda koji je trošio salo pod svojim krznom sve do proleća. Za vreme duge zimske sezone olovna svetlost pomutila bi nam um; upadali smo u tromu učmalost, natopljenu kvasom. Niko nije mogao priuštiti votku, a gorki napitak od kvasca i bajatog fermentisanog hleba jednako je opijao. Živeli smo na žitaricama – ovsu, raži, ječmu, žitu i krupniku, od kojih bismo pravili tanke pogačice bez kvasca, ili kolač za vreme posta, koji bismo istanjili oklagijom i u njega ubacivali turšiju i pečurke. Kašu bismo zasladili medom i suvim bobičastim plodovima, ili bismo dodavali kožu slanine i kupus; kupus, koji bismo svake jeseni pripremali u velikim količinama tako što bismo ga seckali, solili i mleli, bio je deo naše svakodnevne ishrane i pomagao nam je da podnesemo hladnoću od koje bi se šlajm zaledio u grlu i pre nego što se iskašlje.

„Čeznem za prvim svežim zelenilom“, priznala sam. „Povratiću ako još jednom budem morala da jedem onaj kupus.“ Sneg i led nestajali bi taman kada postanu nepodnošljivi. U početku bi i dalje bilo hladno, ali se grane više ne bi povijale pod težinom snega. Zatim bi usledilo glasno pucanje leda na Dvini; voda bi počela slobodno i podivljalo da štrca i nosi sante leda nizvodno. Ništa se nije moglo suprotstaviti njenoj moći; čak bi i najmanji potoci nabujali i probili brane, a snažne dvinske ribe pune krljušti same bi nam skakale u mreže.

„Misliš li da na reci još ima leda?“, nestrpljivo je upitala Kristina.

„Možda. Znaš da proleće prođe za tren oka“, zadirkivala sam je. „Uskoro će doći leto i biće svetla čitave noći.“

„Ne mogu da spavam kada naiđu bele noći“, kukala je.

„Niko ne bi ni trebalo da spava“, zadirkivala sam je. „Jer propuštaš zabavu kada spavaš.“ Naš ogoljeni pejzaž bi tokom vrelih leta vrveo od života. Lišće je bivalo debelo i sočno, svuda bi proletali leptiri, pčelama se toliko žurilo da se ne bi mnogo zadržavale na jednom cvetu, a ptice bi veselo cvrkutale tokom čitavih belih noći. Naš svet bivao je ispunjen plodnošću i životom.

„Upijajmo sve polako, može?“, predložila sam. „Idemo korak po korak.“

„Dosadno. Trkajmo se, umesto toga“, kikotala se i želela da pojuri, ali sam je saplela i uspela da je uhvatim taman pre nego što padne. Vrištala je i zalepila se za mene poput pijavice iz manastirskih jezera, udarajući me pesnicama; izgubila sam ravnotežu i pale smo na nasip, na kome su već cvetali jagorčevina i jastučac. Mlada oštra trava golicala mi je gole ruke i noge dok sam pokušavala da ustanem. Divno – sva odeća rasula se po prašnjavom putu. Sada smo zaista imale valjan razlog da je operemo. Makar smo mogle da radimo kraj reke; pre nekoliko nedelja morala sam da slomim led u koritu iza izbe i sklonim komade leda dok sam prala. Ruke su mi poplavele od hladnoće, a promrzline teško zarastaju.

„Hajde, pomoći ću ti“, reče Kristina i baci pogled prema selu. Izašle smo iz izbe.

„Ne moraš mi pomoći“, rekoh sa nepotrebnim ponosom. Veš u naručju bio je prilično težak.

„Ne glupiraj se. Što ga brže operemo, pre ćemo moći da se okupamo. Želimo da izgledamo divno za sutrašnji prolećni vašar, zar ne?“ Uzela mi je pola rublja sa ruke. Kristina nije morala da nosi veš na pranje zato što je bila kći supruge mog oca, Tanje. S druge strane, mene je rodila jedna devojka iz susednog sela devet meseci nakon letnje ravnodnevice. Već je bio veren Tanjom i nisu ga primorali da se oženi mojom majkom: u ovakvim situacijama poslednju reč imali su monasi, a oni su, naravno, radije želeli da ožene mog oca nekom od svojih devojaka. Majka mi je umrla na porođaju i Tanja me je prihvatila. Zapravo, nije ni imala izbora: porođica moje majke stajala je na pragu i predala moj maleni, povijeni život u njene ruke. Da je odbila, ostavili bi me na rubu šume kao hranu vukovima. Tanja se zapravo i nije loše ophodila prema meni. Svi smo morali

naporno da radimo. Ali je često bila pakosna, te bi me počupala za kosu ili uštinula za ruku. „Ti si zlo seme. Ko zna odakle zapravo potičeš! Pogledaj te iskošene, zelene oči i kosu crnu poput gavranovog krila. Majka ti je sigurno pred svima širila noge. Bolje bi ti bilo da paziš šta radiš.“ Otac bi je čuo, ali ništa ne bi rekao, već bi samo izgledao tužnije nego inače i još više pognuo leđa, ionako pogrbljena od rada na manastirskim poljima. Pokazao bi svoj bezubi osmeh jedino nakon nekoliko krigli kvasa, koji bi mu izmamio bledunjavu svetlost u uvučenim očima.

Pre nego što smo nastavile da hodamo, Kristina me je uzela za ruku i okrenula prema suncu. „Jedan, dva, tri – koja može duže gledati u sunce?“, izgovori zadihano. „Hajde. Makar ti spržilo kapke! Između mrlja koje ti igraju pred očima, ugledaćeš muškarca za koga ćeš se udati.“

Muškarca za koga ćeš se udati: to je bila jedina sudbina za devojke poput nas, a kako smo samo čeznule da znamo; u ponoć bismo zapalile tri dragocene sveće oko lavora sa vodom i oko njih u krugove postavile ugali; gledale bismo tako i gledale, ali na površini vode videli bi se samo naši odrazi. Nijedno leto nije prolazilo a da ne uberemo sedam vrsta divljeg cveća i ostavimo buketić ispod kreveta, samo kako bismo namamile svoje buduće muževe u snove. Osetila sam kako mi popodneвно sunce greje lice, a zlatne mrlje igrale su mi unutar kapaka. Poljubila sam Kristinu u obraz. „Pođimo. Želim da se osušim na toplim stenama na nasipu kada se okupamo.“

Na poljima su duše pognute radile i među njima prepoznadoh svog oca. Obrađivali su samo deo zemljišta u proleće i pripremali ga za prvu žetvu. Leti je na drugom delu polja sađena repe, cvekla i kupus – sve što se moglo izvaditi i zimi iz zaledene zemlje. Ostatak zemlje ostajao bi neobrađen do naredne godine. Vremena koje smo imali da pripremimo hranu za ostatak godine bilo je veoma malo i nekoliko protraćenih dana moglo je značiti da ćemo ostati gladni. U avgustu bi otac nekada proveo i po osamnaest sati na polju. Nismo voleli zemlju koja nas je hranila: bila je to tvrda i surova gospa. Šest dana u nedelji pripadalo je manastiru, a sedmi nama. Bog nama, dušama, nije davao odmora. Monasi bi šetali među radnicima u svojim dugim, tamnim odorama i motrili bi na svoje vlasništvo: zemlju i duše koje su je obrađivale.

„Šta misliš da monasi imaju ispod mantije?“, Kristina mi postavi sočno pitanje.